

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто методики оцінки економічної безпеки підприємства. Проведено їх аналіз, здійснено групування, виділено переваги, недоліки та визначено напрямки щодо здійснення подальших можливих розробок, включаючи також необхідність побудови методики з позиції відтворювального підходу.

The article is devoted to the overview of the approaches to evaluation of economic security of an enterprise. It includes analysis, grouping of these methodologies, a discussion of their advantages and disadvantages, and a consideration of the further research including development of a methodology in the context of reproduction approach.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Теоретичні розробки концепції економічної безпеки в цілому і економічної безпеки підприємства зокрема створюють основу для подальших наукових досліджень більш практичного спрямування. А оскільки забезпечення економічної безпеки підприємства залишається слабо структурованою проблемою, одним із пріоритетних і доволі складних напрямків роботи є оцінка економічної безпеки підприємства. Для проведення такої оцінки необхідна відповідна методика, використання якої б дозволяло у допустимі строки надати необхідну інформацію для прийняття ефективних управлінських рішень щодо проблем забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемі проведення оцінки (діагностики) економічної безпеки підприємства присвячена низка праць як вітчизняних науковців, так і вчених країн СНД. До розглянутих належать автореферати дисертацій і дисертації О.М. Бондаренко, Г.В. Дем'яненко, Л.М. Зимі, І.Л. Плетнікової, Н.О. Подлужної, що містять детальний опис авторських методик діагностики економічної безпеки підприємства і окремих складових безпеки. Крім того, розглядалися методики, які включені у навчальні посібники, монографії і наукові статті Н.О. Ільяшенко С.І., Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова і О.М. Ляшенко, Є.А. Олейнікова, П.І. Орлова і В.Є. Духова. В окремих роботах міститься порівняльний аналіз методик діагностики економічної безпеки підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас автори дотримуються різних підходів в трактуванні економічної безпеки підприємства, і це, відповідно, відображається в результатах аналізу, в тому числі у визначенні основних переваг методик та їх обмежень. Крім того, актуальність теми спричиняє появу нових робіт з оцінки економічної безпеки підприємства, що також викликає необхідність у проведенні даного дослідження.

Постановка завдання. Провести огляд сучасних методик оцінки економічної безпеки підприємства, визначити їх переваги і недоліки, сформулювати методичні підходи до діагностики економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. За період обговорення проблеми економічної безпеки підприємства у вітчизняній науковій літературі з'явилися декілька підходів до діагностики економічної безпеки підприємства. Ці підходи Н. Лоханова пропонує розділяти на основі того, який критерій обраний автором методики для оцінки рівня економічної безпеки підприємства [1, с.55]. Використання цієї класифікації дозволяє згрупувати методики оцінки економічної безпеки підприємства, запропоновані згаданими вище авторами, у п'ять груп.

До першої групи включимо методики, у яких для оцінки рівня економічної безпеки використовується інтегральний показник, що є визначником функції від основних показників діяльності підприємства. Так, за методикою І.Л. Плетнікової [2, с.6], вплив усіх внутрішніх і зовнішніх факторів на економічну безпеку підприємства відображається в зміні величин показників діяльності підприємства. Автор дотримується підходу, при якому рівень економічної безпеки підприємства ($P_{\text{ЕБП}}$) відображається за допомогою формули, що показує залежність $P_{\text{ЕБП}}$ від базових показників його діяльності:

$$P_{\text{ЕБП}} = \sum_{i=1}^n a_i f(x_i) = a_1 f(x_1) + a_2 f(x_2) + \dots + a_n f(x_n) \quad (1),$$

де $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ – основні показники діяльності підприємства; $f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$ – локальні функції залежності рівня економічної безпеки підприємства від відповідних показників його діяльності; $a_1, a_2, \dots, a_n$ – питомі ваги значущості кожного показника для

забезпечення ЕБП, $\sum_{i=1}^n a_i = 1$; n – кількість показників.

Автор підкреслює, що для підприємств різних галузей набір показників, що характеризує їхню виробничо-фінансову діяльність, буде різним.

У роботі Л.М. Зими [3, с.9] рівень економічної безпеки визначається за допомогою інтегрального показника при розрахунку якого враховуються незалежні показники економічної безпеки, що відбивають найбільш важливі аспекти функціонування виробничого підприємства: стан й ефективність використання основних фондів; стан й ефективність використання трудових ресурсів; економічну ефективність (прибутковість) функціонування підприємства; забезпеченість підприємства обіговими коштами та ін. Після цього встановлюється функція $f(x)$ залежності окремих показників економічної безпеки від значення відповідних факторів, які можуть бути суб'єктом безпосереднього управління.

Сильною стороною методики сам автор вважає те, що у праці пропонується за допомогою значення еластичності j -го фактора до інвестицій визначати, на що краще спрямовувати інвестиції для підвищення економічної безпеки підприємства. Так, автор відмічає, що фактори з низьким коефіцієнтом $E_{x_j/I}$, які знаходяться в області небезпеки, набагато складніше піддаються регулюванню за допомогою інвестицій, і тому таким факторам потрібно приділяти більшу увагу. В іншому випадку, якщо фактори знаходяться в області безпеки, то при низькій чутливості $E_{x_j/I}$ недоцільно витратити кошти на інвестування цих напрямків, а інвестувати в першу чергу необхідно в ті фактори, які більш чутливі до інвестицій.

Ще однією методикою діагностики економічної безпеки підприємства з використанням економіко-математичних методів оцінки є методика, запропонована Бондаренко О.М. [4, с.7], яка для визначення сукупного показника економічної безпеки авіакомпанії пропонує використовувати лінійну аддитивно-регресійну модель, в якій враховується ранжування внутрішніх та зовнішніх функціональних складових:

$$\beta_{a/k} = 2 * \left[\frac{1}{n^2 + n} \sum_{l=1}^n l * \frac{\Delta \sum_{i=1}^{\Delta} t_i v_i^{(l)} - \sum_{i=1}^{\Delta} v_i^{(l)} * \sum_{i=1}^{\Delta} t_i^{(l)}}{\Delta \sum_{i=1}^{\Delta} (t_i^{(l)})^2 - \left(\sum_{i=1}^{\Delta} t_i^{(l)} \right)^2} + \frac{1}{m^2 + m} \sum_{p=1}^m p * \frac{\Delta \sum_{j=1}^{\Delta} t_j v_j^{(p)} - \sum_{j=1}^{\Delta} v_j^{(p)} * \sum_{j=1}^{\Delta} t_j^{(p)}}{\Delta \sum_{j=1}^{\Delta} (t_j^{(p)})^2 - \left(\sum_{j=1}^{\Delta} t_j^{(p)} \right)^2} \right] \quad (2),$$

де: $\beta_{a/k}$ – показник економічної безпеки авіакомпанії; n – кількість внутрішніх функціональних складових; l – порядковий номер внутрішньої функціональної складової по ранжуванню; $a^{(l)}$ – коефіцієнт парної регресії l -ої функціональної складової; $\frac{2l}{n^2 + n}$ – вага

впливу l -ої функціональної складової на економічну безпеку авіакомпанії; m – кількість зовнішніх функціональних складових; p – порядковий номер зовнішньої функціональної складової по ранжуванню; $b^{(p)}$ – коефіцієнт парної регресії p -ої функціональної складової; $\frac{2m}{m^2 + m}$ – вага впливу m -ої функціональної складової на економічну безпеку авіакомпанії; t – приведений час (наприклад, приведений час року); Δ – кількість років (період часового інтервалу); v – величина функціональної складової.

Перевагою цього підходу, на нашу думку, є те, що при оцінці економічної безпеки підприємства враховуються фактори як внутрішнього, так і зовнішнього середовища функціонування підприємства. Проте, на протипагу думці автора, яка виділяє серед переваг показника «природність і простоту сприйняття», для використання моделі на практиці необхідно залучати персонал відповідної кваліфікації. Більш того, модель вимагає попередньої обробки вхідних даних із використанням експертного методу, недоліком якого є суб'єктивність. Таким чином, системність, комплексність і точність як переваги всіх методик, де використовуються економіко-математичні методи дослідження, несуть із собою такий недолік, як складність розрахунків і, відповідно, трудність у застосуванні цих моделей на практиці.

До другої групи віднесемо методики, в яких використовується показник прибутку як передумова для визнання стану економічної безпеки і критерію оцінки її рівня. Такі моделі пропонують використовувати Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов і О.М. Ляшенко [5, с.139-153]. Для визначення мінімального прибутку необхідного для забезпечення економічної безпеки підприємства використовується модифікована формула [5, с.150]:

$$Pr_m = \frac{ЗП - (1 - ПДВ)(ЗП + Ам) + Ш}{(1 - ПДВ - П_{пр})} * (1 + \frac{T_i}{100}) \quad (3), \text{ де: } ЗП - \text{витрати на оплату праці з}$$

відрахуваннями в різні фонди, тис. грн.; Ам - амортизація основних засобів, тис. грн.; Ш – штрафи, які відносяться на чистий прибуток, тис. грн.; $P_{пр}$ - ставка податку на прибуток (в долях одиниці); T_i – темпи інфляції за обраний для розрахунку період (за даними Держкомстату). Якщо в поточному періоді $Pr_{ч} = Pr_m$ або $Pr_{ч} > Pr_m$, то підприємство знаходиться в економічній безпеці, якщо $Pr_{ч} < Pr_m$, то економічної безпеки у підприємства немає.

Розрахунок критерія оцінки рівня економічної безпеки підприємства проводиться за формулою:

$$P_{e.б.} = \frac{БІ^t}{I_{e.б.}^t} \quad (4), \text{ де: } БІ^t - \text{брутто-інвестиції підприємства в році, } t; I_{e.б.}^t - \text{інвестиції}$$

підприємства в році t , які необхідні для забезпечення його економічної безпеки.

Серед переваг цього підходу можемо відмітити те, що в основу оцінки покладений відтворювальний підхід [5, с.139], який ставить наголос на індивідуальності підприємства. А під цією індивідуальністю автори розуміють «визначення величини прибутку, необхідного для розширеного відтворення капіталу...». Основним недоліком даного підходу, на нашу думку, є те, що наявність на підприємстві інвестицій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки, не може свідчити про результативність використання цих коштів. Крім цього, окремі науковці до недоліків даного підходу відносять складність визначення рівня необхідних інвестицій.

До третьої групи методик включимо методики, в яких сукупний критерій визначається експертним методом, а інформаційною базою є часткові функціональні критерії економічної безпеки підприємства. Однією з таких методик, яка є також і однією з найперших і найбільш відомих методик оцінки економічної безпеки підприємства, є розробки, запропоновані російським науковцем С.А. Олейниковим [6, с.155-158]. Відповідно до даної методики оцінку економічної безпеки підприємства пропонується проводити за такими складовими: фінансова складова; інтелектуальна і кадрова складова; техніко-

технологічна складова; політико-правова складова; екологічна складова; інформаційна складова; силова складова.

Кількісну оцінку проводять шляхом визначення окремих функціональних критеріїв економічної безпеки для кожної складової за формулою [6, с.157]:

$$K_i = \frac{Y_{np}}{3 + Y_{no}} \rightarrow \max \quad (5), \text{ де: } K_i - \text{ величина окремого критерію за } i\text{-ю функціональною}$$

складовою; Y_{np} – сукупний попереджений збиток за складовою; Y_{no} – загальний понесений збиток за даною функціональною складовою ЕБП; Z_i – сума витрат на реалізацію заходів щодо нейтралізації негативних впливів.

Після цього визначають частку значущості i -ї функціональної складової економічної безпеки підприємства d_i , яка розраховується шляхом співставлення загального понесеного збитку за даною функціональною складовою до суми загальної шкоди, заподіяної негативними впливами на діяльність підприємства. Для отримання сукупного критерію економічної безпеки підприємства використовується формула [6, с.158]:

$$K_{\text{с.е.б.п.}} = \sum_{i=1}^n K_i * d_i \quad (6), \text{ де } K_{\text{с.е.б.п.}} - \text{ сукупний критерій економічної безпеки}$$

підприємства; K_i - величина окремого критерію за i -ю функціональною складовою; d_i – частка значущості i -ї функціональної складової; n – кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Оцінювання рівня економічної безпеки здійснюється порівнюванням розрахункових значень $K_{\text{с.е.б.п.}}$ зі значеннями цього показника за попередні роки на даному підприємстві або на підприємствах галузі.

Дослідження Є.А. Олейнікова послужило базою для подальших наукових розробок. Так, С.І. Ільяшенко [7, с.12-19] також проводить діагностику економічної безпеки за окремими складовими, проте крім запропонованих Є.А. Олейніковим складових, виділяє ще ринкову та інтерфейсну складову, а також проводить оцінку інтелектуальної і кадрової складової. Крім того, на відміну від вище розглянутої методики Олейнікова Є.А., для кожної складової запропонована окрема методика оцінки. Після оцінки кожної складової, загальний рівень економічної безпеки пропонується визначати в такій послідовності:

- 1) перевести у відносні оцінки показники рівнів кожної із складових економічної безпеки;
- 2) визначити питому вагу кожної складової економічної безпеки;
- 3) розрахувати інтегральну оцінку економічної безпеки як середньозваженої складових.

Аналогічно до розглянутих вище методик оцінки економічної безпеки є розробки для торговельного підприємства, запропоновані Г.Є. Дем'яненко [8, с.10]. Автор виділяє такі складові безпеки, як економіко-правову, податкову, економіко-соціальну, економічну безпеку внутрішньої діяльності, економічну безпеку зовнішньої діяльності, організаційно-економічну безпеку, ресурсну економічну безпеку. Відповідно по кожній складовій використовуються індикатори оцінки безпеки.

Серед переваг цієї групи методик науковці виділяють універсальність та системність, що дає змогу використати її для будь-якого підприємства. В той же час дані підходи не позбавлені окремих недоліків. По-перше, спроба охопити усі функціональні сфери діяльності підприємства призводить до “розмиття поняття економічна безпека” [5, с.136]. По-друге, до недоліків методики Є.А. Олейнікова відносять складність проведення оцінки заподіяної і відверненої шкоди за кожним з реалізованих заходів. Якщо така оцінка вимагає залучення експертів, то це тягне за собою і відповідні фінансові витрати. Більш того, при проведенні експертної оцінки важко уникнути суб’єктивізму. Нарешті, ще одним недоліком є те, що «інтегрування показників з використанням будь-якого з відомих підходів, в тому числі і з допомогою питомих ваг значущості показників, як це пропонує Є.А. Олейніков, призводить до зниження точності і достовірності оцінок» [5, с.136].

Четвертою групою є методики, в яких використовується система показників, що характеризують стан усіх складових економічної безпеки підприємства, а головним

показником є обсяг і якість прибутку. Так, у праці Н.О. Подлужної [9, с.9] для визначення основних показників діяльності підприємства, які впливають на чисельне значення прибутку запропонована модель аналізу і попередження небезпеки підприємства, в основу якої покладено формування основних критеріїв економічної безпеки підприємства та їх реалізації із застосуванням методів кластерного аналізу і виявлення серед них найбільш значущих з використанням методу головних компонент. Також розроблено функціональні моделі прибутку (для металургійних підприємств) і виділено головні параметри економічної безпеки підприємства, що вимагають оперативного моніторингу. До інформаційної бази моніторингу показників економічної безпеки підприємств дослідник включила більш ніж 65 показників діяльності підприємства, в результаті обробки яких отримано регресійні моделі залежності чистого прибутку від показників виробничо-комерційної діяльності для підприємств чорної металургії. Як видно з опису, цій методиці притаманні аналогічні переваги і недоліки, як і методикам першої групи – системність і комплексність з одного боку і складність моделі з іншого.

До п'ятої групи методик відносимо методики, в яких використовуються дві групи індикаторів економічної безпеки підприємства: критеріальні та аналітико-інформаційні, а також інші методики, які не увійшли в попередні групи. У цій статті сюди віднесена методика, запропонована П.І. Орловим і В.Є. Духовим.

П.І. Орлов і В.Є. Духов відмічають, що «першим і найбільш узагальнюючим показником економічної безпеки є показник економічної дієвості» [10, с.49-50]. Цей показник характеризує здатність фірми досягати поставлені завдання і виконувати власну місію в стратегічному аспекті. На думку авторів, якщо фірма здатна виконувати поставлені задачі, вона також здатна чинити опір загрозам, що надходять від зовнішніх і внутрішніх факторів. Даний показник пропонується розраховувати як по окремих напрямках, так і в цілому по фірмі, що визначаються співвідношенням фактичних параметрів досягнення мети до планового [10]:

$$I_g = \frac{G_f}{G_p} \quad (7), \text{ де: } I_g - \text{індекс дієвості; } G_f - \text{фактичне досягнення мети; } G_p -$$

планове досягнення мети.

Серед інших показників, за допомогою яких можна проводити оцінку економічної безпеки підприємства, П.І. Орлов і В.Є. Духов виділяють показник продуктивності (співвідношення кількості виробленої продукції до кількості витрачених ресурсів) і фінансово-економічні показники (коефіцієнт автономії; коефіцієнт ефективності підприємництва (відношення реального основного капіталу, що представлений у будинках, машинах, устаткуванні і т.д. до суми всіх активів фірми); коефіцієнт покриття; показник питомої ваги чистих мобільних засобів; коефіцієнт абсолютної ліквідності; показник загального коефіцієнта ліквідності).

Розглядаючи дану методику, виникає наступне зауваження. У першу чергу, що вважати метою підприємства і як оцінити цю мету? Якщо це планові показники, то формула показника дієвості – це не що інше, як індекс виконання плану підприємства за окремим показником. У свою чергу, планування може здійснюватися на будь-якому підприємстві – збитковому і прибутковому, при цьому в план можуть бути закладені занижені показники з розрахунком на погіршення ситуації на ринку. Тобто в даному випадку індекс дієвості в значній мірі залежить від суб'єктивного фактора – особи, що відповідає за планування. Це суперечить самій суті економічної безпеки підприємства, яка залежить від дії як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, частина яких не контролюється підприємством. Крім того, такий підхід не враховує те, що підприємство вже може характеризуватися низьким рівнем економічної безпеки, що характерно для збиткових підприємств.

Висновки і перспективи подальших розробок. В даній статті проведений огляд основних методик оцінки економічної безпеки підприємства, запропонованих у науковій літературі. Відсутність терміна «економічна безпека підприємства» в законодавчих документах ставить перед науковцями важке завдання: розробити таку методику оцінки

економічної безпеки, яка б чітко відображала зв'язок концепції економічної безпеки підприємства з практичною діяльністю підприємства і передбачала врахування усіх складових безпеки. Саме науковість терміна «економічна безпека підприємства» створює ситуацію, коли різні автори пропонують різні визначення поняття і, як результат, різні підходи до оцінки. Залежно від того, що вкладає кожний автор у суть «економічної безпеки» в методиках оцінки наголошується на різних параметрах, що підлягають оцінці, і, відповідно, це диктує вибір методів збору та аналізу інформації. Тому одним із подальших напрямків наукового дослідження вважаємо за доцільне доповнення існуючої класифікації методик оцінки (діагностики) економічної безпеки за критеріями оцінки ще класифікацією за такими ознаками, як: 1 - джерела інформації; 2 – методи збору інформації; 3 – методи обробки інформації.

Як уже зазначалося, методика оцінки є похідною від концепції економічної безпеки підприємства. Тому зауважимо, що лише автори однієї методики – Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова і О.М. Ляшенко звертають увагу на необхідність врахування відтворення при оцінці економічної безпеки підприємства. Водночас жодна з методик не будується на основі відтворювального підходу, який, на наш погляд, є першочерговим при дослідженні економічної безпеки підприємства. Крім того, як згадувалося в раніше опублікованій праці [11, с.519-524], включення в методику діагностики економічної безпеки оцінки економічних суперечностей дозволить виявляти не тільки загрози діяльності, але і можливості для посилення безпеки. А це, у свою чергу, створює базу для побудови системи управління безпекою, яка спрямована не лише на захист, але й попередження, ухилення, обмеження, нейтралізацію, напад.

Література

1. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку / Н. Лоханова // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 52-56.
2. Плетнікова І.Л. Визначення рівня і забезпечення економічної безпеки залізниці: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.04 / Харківська держ. академія залізничного транспорту / І.Л. Плетнікова. – Х., 2001. – 15 с.
3. Зима Л.М. Організаційно-економічні механізми управління економічною безпекою підприємств стратегічного значення: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Донецький національний ун-т / Л.М. Зима. – Донецьк, 2004. – 16 с.
4. Бондаренко О. М. Оцінка економічної безпеки авіакомпанії: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.04 / Національний авіаційний ун-т / О. М. Бондаренко. – К., 2004. – 18 с.
5. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: [монографія] / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
6. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / [под. ред. Е.А. Олейникова]. – М., 1997. – 288 с.
7. Ильяшенко С.И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С.И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12–19.
8. Дем'яненко Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.05 / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. / Г. Є. Дем'яненко. – Донецьк, 2003. – 18 с.
9. Подлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / НАН України; Інститут економіки промисловості / Н.О. Послужна. – Донецьк, 2003. – 20 с.
10. Орлов П.І. Основи економічної безпеки фірми: [навч. посіб.] / П.І. Орлов, В.Є. Духов. – Х.: Прометей–Прес, 2004. – 284 с.
11. Шутяк Ю.В. Дослідження природи економічної безпеки підприємства через категорію «економічна суперечність» / Ю.В. Шутяк // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – Випуск 232: В 5 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 519-524.